

ЗАМОНАВИЙ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА АХБОРОТ-ИНФОРМАЦИОН МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш, ёшларнинг ўз ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариши, мамлакатимиз йигит-қизларини XXI аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган ҳар томонлама ривожланган шахслар этиб вояга етказиш учун зарур шарт-шароитлар ва имкониятларни яратиш бўйича кенг кўламли аниқ йўналтирилган чора-тадбирлар амалга оширилди. “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги, “Ахборот-кутубхона фаолияти тўғрисида”ги, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларида ёшлар орасида одоб-ахлоқни бузишга, шу жумладан, зўравонлик, ҳаёсизлик ва шафқатсизликни тарғиб қилишга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатлар, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунда эса беҳаёлик, шафқатсизлик ва зўравонлик ҳақида ҳикоя қилувчи, инсон

Хол ХУДОЙҚУЛОВ,

*Мирзо Улуғбек номиданги ЎЗМУ
“Педагогика ва умумий психология”
кафедраси профессори, педагогика
фанлари доктори.*

кадр-қимматини таҳқирловчи, болаларга зарарли таъсир кўрсатувчи ва ҳуқуқбузарликлар содир этишларига сабаб бўлувчи адабиётларни тарқатиш, фильмларни намоиш этишнинг таъқиқланиши белгилаб қўйилган. 2014 йилдаёқ “Болаларни, уларнинг жисмоний ва маънавий ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун лойиҳаси қабул қилинганлиги ҳам фикримизнинг яққол исботидир.

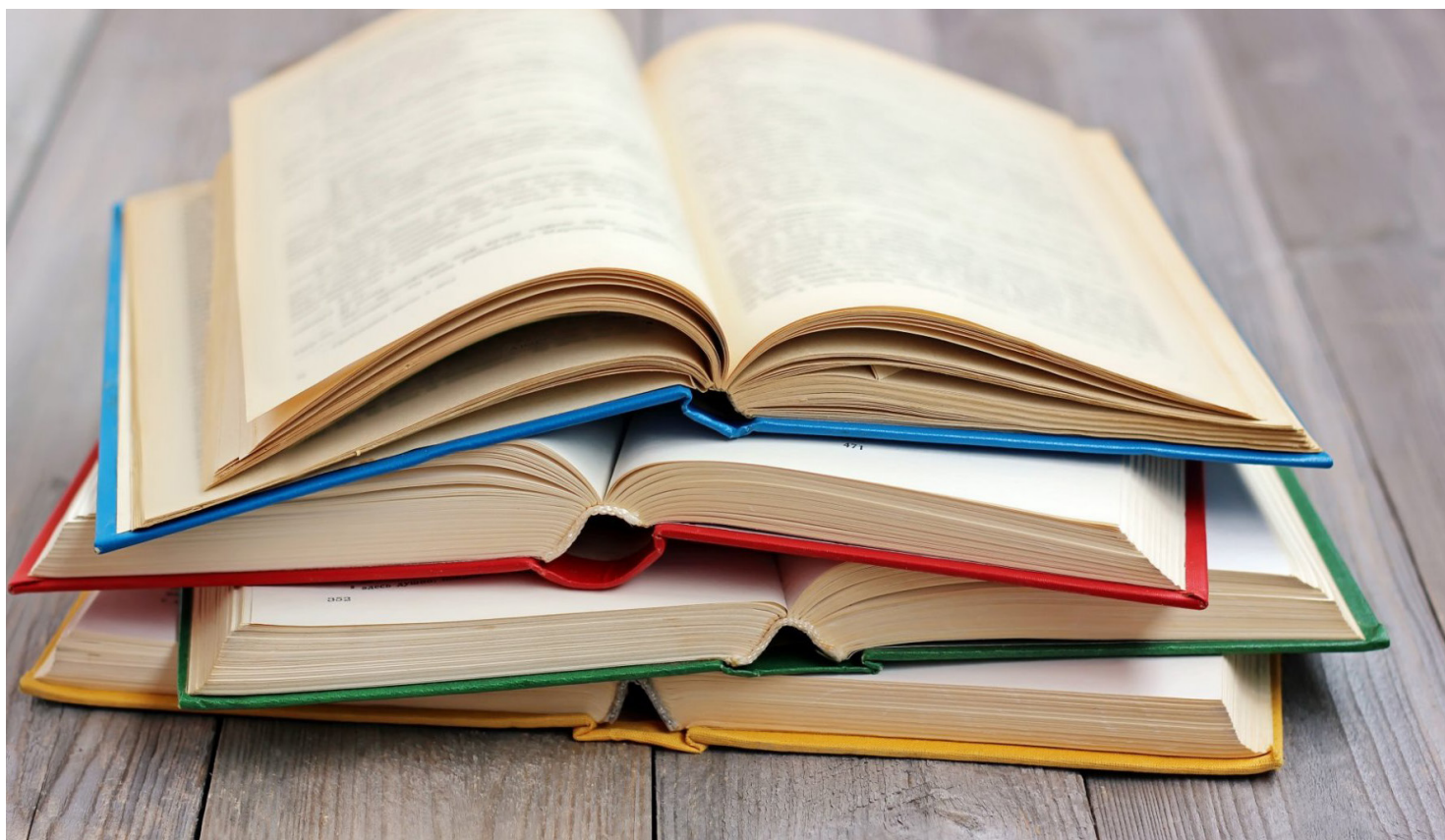
Глобал ахборот маконида ишончли қалқон сифатида фаолият кўрсатаётган “Ўзбекистон Республикаси жамоат таълим ахборот тармоғи “Зиёнет” га асос солинганлигига қарийб 20 йилдан ошди. Ўзбекистон Республикасининг ягона ахборот маконини яратиш борасида

кўплаб сезиларли ишлар олиб борилди.

“Зиёнет” порталини ривожлантириш доирасида “Кутубхона” бўлимида ўтган вақт мобайнида ўзбек, рус, қорақалпоқ, қozoқ, тожик, инглиз ва бошқа тилларда ёзилган иктисодиёт, фан, маданият, санъат ва жамият ҳаётининг турли соҳалари буйича ёшларга мўлжалланган 59868 дан ортиқ ахборот ресурслари жамланган. Портал 2013 йилдан бошлаб инглиз тили ўрганувчилар учун бепул репетитор сифатида хизмат қилиб келмоқда. Порталда “Пистуре дистионарий” материаллари жойлаштириб келинмоқда. Уяли алоқа воситалари учун “Е-дарслик”

мобил дастури ишга туширилди. Ўқувчиларга мобил қурилмалар ёрдамида электрон дарсликлардан фойдаланиш имкониятини беради.

Хавфсиз интернет доирасида кенг қўламли ишлар амалга оширилган бўлиб, 2015 йилдаёқ ўз ҳудудидаги фаол доменлар сони 19 мингдан ортиқни, u-mail.uz электрон почта хизматида очилган почта қутиларинг сони 91,3 мингга ташкил этган эди. Ҳозирги кунда ҳалқаро ахборот тармоқларидан фойдаланиш умумий тезлиги 12000 мобилидан зиёдни ташкил этмоқда. 2014 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 18 ноябрдаги ПҚ-2069-

сон Қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг 2014 йилги инвестиция Дастури” га асосан, тегишли вазирликлар томонидан 228.01 млн. АҚШ доллари миқдоридаги 9 та лойиҳа амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609-сон фармони ижроси юзасидан Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонуни лойиҳаси қабул қилинган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Бугунги кунда дунёда кадриятлар алмашинуви, интеграциялашув, глобаллашув, маданиятлар аралашуви, синтезлашув жараёни кечаётган бир пайтда, маънавий кадриятларнинг, миллий тарбиянинг ўрни масаласи муҳим аҳамият касб этади. Кейинги йилларда кўплаб тадқиқодчилар ислохотларида кишилар онгини программалаштириш, ахборот экспанцияси, маданий гегемонлик, маданий имперализм каби иборалар тобора кенг қўлланилмоқда. Унда янги маданий тамойилларга, ҳукмрон маданий тамойилларга кўр-кўрона эргашиш, ҳукмрон

маданий ахлоққа бўйсунтириш шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Ачинарлиси шундаки, бундай саъй-ҳаракатлар нафақат катталар, биринчи галда ёшлар онги ва қалбини забт этишга қаратилган. Фарзандларимиз маънавий дунёсини эгаллаш борасида барча мавжуд воситалар қўлланилмоқда, янги технологиялар ишлаб чиқилмоқда. Ёшлар онгу шуурини эгаллаш қуролидан бири глобал тармоқ ҳисобланиб, у бошқа воситаларга қараганда етакчилик қилмоқда. Ёшларимиз тарбиясига бевосита ва билвосита таҳдид солмоқда. Хавф-хатарнинг ҳосиласи рақамли таҳдиднинг турли хил шакллари беозор кўринишда ҳаётимизнинг кўп жабҳаларида намоён бўлмоқда.

Бугун ахборот коммуникацион технологиялари ҳаётимизда мустаҳкам ўринга эга, компьютер саводхонлиги кўрсатгичи эса кўп ҳолларда инсоннинг юқори савиясини белгилаб берадиган омиллардан бирига айланиб улгурди. Оилада, жамиятда, фуқаролар олдида, ота-оналарнинг рақамли компетентлик маъсулиятини

янада кучайтириш лозимлиги заруратга айланди. Агар ўтган асрнинг 90 йиллари ўрталарида ёшларнинг энг севимли машғулоти мусиқа тинглаш ва телекурслар кўриш бўлган бўлса, ҳозирги пайтда эса рақамли маълумотлар билан мулоқот қилиш ва уларни муҳокама қилиш уларнинг энг севимли машғулотига айланган. Глобал

Уларнинг бу виртуал макондаги сони дақиқалар сайин ошиб бормоқда, ўзларининг турли хил эҳтиёжларини шу маконларда қондирмоқдалар. Ахборотга бўлган чанқоқлик, илмга бўлган интилиш, сирларига сирдош дўстларни, яъни ўзларининг рақамли дунёларини яратиб бўлишган. Аксарият ҳолларда бу ҳолат биз ота-

дунёдаги ахборотлар - ёш авлодни аввалги қизиқишларни ҳаётида сиқиб чиқармоқда. Замонамиз ёшларининг аксарияти ўз қизиқиш ва севимли машғулоти ҳақида сўз юритганда спорт, дўстлар билан суҳбатлашиш, маънавий ва маданий ҳордиқ чиқариш билан бир қаторда виртуал маконларга сайр-саёҳат қилишни биринчи ўринда тилга

оналарни фарзандларимиз дарс, уй вазифасини тайёрлаяпти, замонавий тезкор билимларни ўз вақтида оляпти деган бир томонлама фикрга келишимизга сабаб бўлмоқда. Қайсидир жиҳатдан бу яхшидир, аммо масаланинг бошқа томони ҳам борки, унга чуқурроқ назар ташлаш лозим бўлади. Алоҳида эътибор талаб этадиган жиҳат –глобал тармоқ орқали вужудга келадиган хавф-хатар таҳдид (виртуал таҳдид) деб номланади.

Ҳозирда мактаб ёшдаги болалар мактаб ён-атрофидаги кафе ёки клубларга кириб, Интернетдан фойдаланиши мумкин. Шу боис улар уйда

хам интернетга уланиш имкони бўлишини хоҳлаши табиий. Лекин мутахассисларнинг фикрича, ёши ўнга етмаган бола одатда мустақил равишда интернетдан фойдаланиш учун зарур бўлган танқидий, таҳлилий фиклаш ва шу асосда маълумотларни фарқлаш, уларни ажрата билиш, бошқача айтганда «фильтрлай» олиш қобилиятига эга эмас.

Биз реал ҳаётда ёш болаларимизни асраб авайлашни одат қилганмиз. Бироқ улар виртуал оламда ҳам турли хавфу хатарларга учраб қолишлари мумкинлиги борасида ҳамма вақт ҳам қайғурмаймиз! Ҳар бир ҳавола ёки ижтимоий тармоқдаги аккаунтлар ортида болаларни турли хатарлар кутиши мумкин! Булар порнография, педофилия,

диний оқимлар ёки ўз жонига қасд қилишни ўргатувчи гуруҳлар ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

Ёш болаларни бундай хавф хатарлардан ихоталаш лозим. Бунинг учун дастлаб уйда компьютерни рисоладагидек қилиб ўрнатиш шарт. Сўнгги вақтларда ёш болалари бир бурчакда миқ этмай ўтиришлари учун ота-оналар томонидан уларнинг қўлларига айпад, ноутбук ёки смартфон каби қимматбаҳо ўйинчоқларни тутқазиш одат бўлган.

Компьютерни катталар назари доим тушадиган жойда ўрнатиш лозим. Уни шундай жойда қўйиш керакки, узоқдан туриб бўлсада, бола интернетда нималарни излаётганини катталар кузата олсинлар.

Замонавий технологияларнинг тез суръатларда ўсишига қарамай, баъзан одамлар улардан оқилона фойдаланиш қандай кечиши кераклигини тўлиқ англаб етмайди. Компьютер ва интернетгача бўлган даврда ўсиб-улғайган кўплаб ота-оналар ва муаллимларнинг катта қисми, агар бола интернетдан фойдалана бошласа, бунинг, албатта,

фойдасидан зарари кўпроқ, деб ўйлайди. Болани компьютер ёки интернетдан чалғитиш ҳаракати замирида аслида бошқа бир муаммо, яъни катталарнинг бу масалада нисбатан саводсиз (компитентлиги пастлиги) экани аниқланди. Бироқ агар улар ўзлари аввал технологиялар саводсизлиги масаласига жиддийроқ ёндашиб, уни бартараф этишса, мақсадга мувофиқ бўларди. Негаки, саводсизлик масаласидан қочиш орқали болани технологиялардан ажратиб қўйиш тўғри эмас.

Бунинг устига яна бир жиҳат эътиборга лойиқ: айнан катталарнинг тутган йўлидан келиб чиққан ҳолда болаларда кибернетик дўстига нисбатан муносабат шаклланади.

Бугунги кун олимлари қайғураётганидек, “Жаҳон ахборот майдонида тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга

ҳам тўғри келмайди. Нега деганда, биз юртимизда очиқ ва эркин демократик жамият қуриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз”. Демак, инсоннинг ахборот соҳасидаги

хавфсизлигини таъминлаш учун фуқароларнинг ахборот маданиятини юксалтириш, яъни уларга ахборотни саралаш ва ундан онгли фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш зарур. Ахборотни танлаш ва ундан унумли, тўғри фойдаланиш эса инсоннинг онг даражаси билан боғлиқ. Бу масалада ота-оналар олдига “Мен фарзандимга ахборотни танлай олишни ўргата оламанми?, ундан қай мақсадда, қандай фойдаланилади, қачон, шу ахборот тўғрими?” деган саволлар билан мурожат этиш ўринлидир.

Аслида қандай йўл тутиш керак?

Машҳур Google қидирув тизимига “Болалар учун сайтлар” топшириғини берсак, 150 минг дан ортиқ ўзбек тилида, 23 миллиондан ортиқ рус тилида, 1 миллиардга яқин инглиз тилида иловаларни топади. Улардан кераклисидан қаерда, қандай фойдаланиш фойдаланувчи ҳоҳишига қолади.

Статистик маълумотларига кўра аксарият ота-оналар фарзандларини интернетда ишлашини хавфсиз деб билишар экан. Ҳозирги ёшларнинг ярмидан кўпи интернет ва компьютер технологияларни ота-оналаридан яхшироқ билиши сир эмас. Уларнинг 80 фоизи мустақил равишда интернетга уланишини, ота-оналари компьютерга ҳимоя воситаси бўлган «филтрлаш» дастурини ўрнатиб қўймаганликлари ва фарзандлари қандай сайтларга киришини назорат қилмаслигини тан олишган. Умуман олганда, ота-оналарнинг аксарият қисми, аниқроғи, 90 фоизга яқини фарзандлари интернетдан фақат уй вазифасини тайёрлаш учун фойдаланади, деган фикрда. Улар

асосан интернет орқали музика тинглайди, электрон манзилни текширади, хуллас, вақтини чоғ ўтказади. Ёшларнинг учдан икки қисми интернетга янги дўстлар орттириш ва ким биландир суҳбатлашиш мақсадида уланади, уларнинг 15 фоизи кейинчалик бу муносабатларни реал ҳаётда давом эттирар экан.

Албатта, глобал тармоқда болаларнинг хавфсизлиги учун биринчи навбатда ота-оналар жавоб беради. 92% ота-оналар болаларни интернетда ишлаши учун аниқ кўрсатмалар берганлигини таъкидласа, 34% болалар ота-оналари улар учун ҳеч қандай фойдаланиш учун тўсиқ ёки меъёрлар белгиланмаганликларини айтишган. «EU kids online» лойиҳасининг онлайн-ресурслар доирасида ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, зўравонлик, ҳаёсизлик ва шафқатсизликни тарғиб қилишга қаратилган ахборотларни мавжудлиги «You tube»да (32%)ни, веб сайтларда (29%)ни, социал тармоқларда (13%)ни ва ўйинларда (10%)ни ташкил этган. «You tube»даги видео лавҳаларнинг (30%)

шафқатсизлик, (27%) порнография ва (30%)дан ортиғи номақбул контентлардан иборат эканлиги, социал тармоқлардаги хавфни (48%)ни ножоиз ҳаракатли ва (30%) номақбул контентлардан, веб сайтлардаги ахборотларнинг (43%) порнография, ўйинларда (39%) зўравонлик, шафқатсизлик билан ёритилган сахналар мавжудлиги аниқланган.

Интернет муаммоси тобора чуқурлашиб бораётган бир пайтда, экстримистик характердаги секта ва уюшмалар сайтларни фойдаланишга очиқлиги, виртуал фирибгарликка кенг йўл қўйилганини ҳам эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Болаларнинг қизиқувчан табиати уларни юқорида тилга олинган турдаги сайтларга етаклаши, бу веб сайтларда уларнинг руҳий ёки жисмоний соғлиғига хавф солувчи маълумотларни кўришига олиб келиши табиий. Банк ёки кредит карточкасидаги ҳисоб рақамларни билган болакайлар онлайн савдоларида қатнашиб кичик ўйинчоқдан тортиб, энг сўнгги русмдаги автомобиль сотиб олиш ҳуқуқига ҳам эга бўлмоқда. Бу эса уларни виртуал фирибгарларнинг

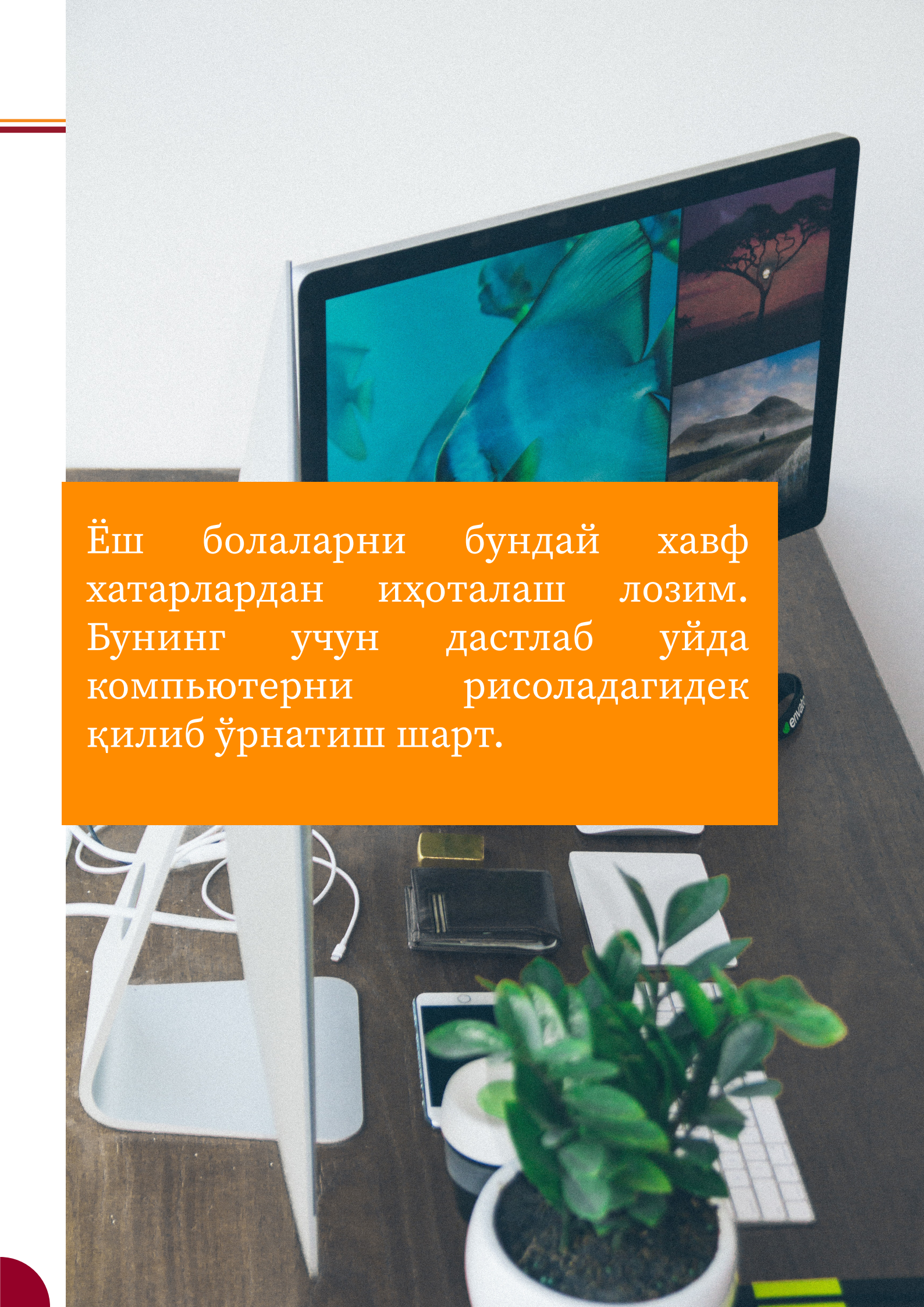
нишонига айлантиради.

Виртуал оламда кечаётган зўравонлик, беҳаёлик, ўғрилик, бузуқлик эртага реал ҳаётга кўчмайди деб ҳеч ким кафолат бера олмайди. Интернет кафеларда, уйдаги компьютерларда сайтларни «ковлаётган» болаларнинг ота-оналари ўйлаб мулоҳаза юритсалар, фарзандларининг тарбиясига озроқ вақт ажратсалар яхши бўлар эди. Юқорида таъкидлаганимиздек, бунинг учун ота-оналарнинг ўзлари компьютер буйича саводхонликларини янада ошириш фойдадан холи бўлмас эди. Бу фарзандларига тўғри йўл кўрсатишга ёрдам беради. Чунки, юқоридаги ҳолатлардан нафақат ўзлари, балки бутун бир жамият зарар кўради.

Интернетдан оқилона фойдаланиш, оқни қорадан ажрата олиш ва тўғри хулосалар чиқариш кўникмасини шакллантириш гоят муҳим аҳамият касб этади. Бу борада таъқиқлаш йўлидан бориш кутилган самара бермайди. Чунки бирор нимани

таъқиқлашдан аввал унга муқобил маъсулдирлар. бошқа яхши нарсани таклиф қилиш мақсадга мувофиқдир. Биз ўқитувчилар ҳамда ота-оналар фарзандларимизга бераётган тарбияда юқоридаги фикр-мулоҳазалар нечоғлик муҳим эканлигини тушуниб етмоғимиз лозим. Чунки мукаммал тарбия учун замонавий билимларни билиш ҳам ота-оналар учун муҳим бўлиб қолмоқда.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, бугунги глобал тармоқнинг ёшлар маънавий-ахлоқий тарбиясига таъсирини камайтириш, олдини олиш учун ота-оналар олдида рақамли компетентлик даражасини ошириш масаласини кўндаланг қўймоқда. Жамиятдаги барча фуқаролар, ўзларида рақамли таҳдидга жавоб бера оладиган, маънавий иммунитетни шакллантиришлари давр талабидир. Бу эса замонавий ёшлар тарбиясида ахборот-информацион маданиятини шакллантириш учун барча назорат ва имкониятлар жамият талабларига мос бўлишини талаб этади. Шундай экан тарбиянинг бу ҳолатига барча жамият аъзолари

Ёш болаларни бундай хавф
хатарлардан ихоталаш лозим.
Бунинг учун дастлаб уйда
компьютерни рисоладагидек
қилиб ўрнатиш шарт.

НУТҚ ОДОБИ ВА МАДАНИЯТИ: УНИ ЮКСАЛТИРШ —ТАРБИЯ

*Musurmonkulov Oybek Urolovich
Bo'lim yetakchi ilmiy xodimi, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Одоб-ахлоқ инсонга зийнат бағишлайди. Ахлоқ илми яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги мураккаб муаммолар ҳақида баҳс юритади. Ҳар бир одамнинг ўзи бир олам бўлгани каби унинг одоб-ахлоқи эса иккинчи олами, десак адашмаймиз. Шу боис жамиятдаги ҳар бир шахснинг хулқи-одобига, нотиқлик маданиятига алоҳида эътибор берилади ва бу маммолар бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади. Яхшининг ёмон бўлиши осон, лекин ёмоннинг яхши бўлиши қийин. Тўғри йўлдан борган одам, албатта, орзу-

ниятига етади.

Инсонга тухфа этилган “ақл” неъмат шундай қудратли кучки, у билан одам ўзини истаган ҳолатда тарбия эта олади, ҳар қандай азобу машаққат, ёмонликни, энг мураккаб муаммоларни ҳам “ақл” неъмат билан енгади. Ақл-заковат камоли ўқиш, ўрганиш, таҳлил қила билиш, идрок эта олиш, эътиқод ҳамда ҳаёт тажрибасини эгаллаш билан белгиланади.

Ёш ниҳолнинг барваста дарахтга айланиши парваришига боғлиқ бўлганидек, одам боласини ҳам комил инсон бўлиб етишиши учун уни мурғаклигидан тарбиялаб бориш лозимлигини унутмаслигимиз лозим. Инсон яшар экан, фақат еб-ичиш, яхши кийиниш, фаровон турмуш кечириш билангина ҳаёт кечиролмайди, унга маънавий-

маданий озиқ ҳам керак. Бу илм-фан, ақл-заковат, санъат-адабиёт, касб-хунар, ҳиммат-ибратдан иборат бўлиши керак. Инсон - ақлли хилқат, шунинг учун у кўп хислат ва фазилатлар соҳибидир. Унинг энг гўзал хусусиятларидан бири одамлар билан чиройли муомала ва муносабатда бўлиш, нотиқлик санъатини қай даражада эгаллашига ҳам боғлиқ.

Ширинсўзлик ва нотиқлик - инсон қалбининг дуру гавҳари.

“Юзига боқма, сўзига боқ“, деган халқ ҳикмати бор. Агар инсон покиза, ҳасаддан йироқ, меҳру шафқатли бўлса, унинг ташқи жиҳати ҳам гўзал ва ёқимтой бўлиб кўринади. Борди-ю, ташқи тузилиши хушбичим, қиёфаси кўркем, ҳусну жамолда ягона бўлса-ю, лекин табиатан заҳар-заққум, кўпол-сўз, дилозор, худбин, ўзига бино қўйган, такаббур бўлса, ундай одам эл кўзига хунук, ёқимсиз бўлиб кўриниши табиий. Хусайн Воиз Кошифий айтади: “Гўзал феъл-атворнинг нишонаси ўн икки нарсадир: биринчи нишонаси - яхшилик; иккинчи - инсофли бўлиш; учинчиси - бошқа одамдан айб қидирмаслик; тўртинчиси -

бирор одам ножўя ҳаракат қилса, уни яхши йўлга солиш; бешинчиси - бир одам ўз айбига иқроор бўлиб, узр айтса, узрини қабул қилиш; олтинчиси - бошқалар учун машаққатни ўз устига олиш; еттинчиси - фақат ўз манфаатини кўзламаслик; саккизинчиси - очик юзли, ширин сўзли бўлиш; тўққизинчиси - муҳтожларнинг ҳолатини чиқариш; ўнинчиси - мулойим ва тавозели бўлишдир”.

Одатда, одобли ва маданиятли кишилар бошқаларга нисбатан эътиборли ва сезгир бўлади. Ҳалқимизда “Сухандонлик саломдан, иш интизомдан бошланади”, деган ҳикматли ибора бор. Дарҳақиқат, салом билан бошланган суҳбат, ёмон ниятни қайтариб, ёпиқэшиқларни очар ва нифоқларни йўқотар экан. Очик юзли, хушхулқ, хушмуомала одам андиша ва фаросат эгаси бўлади. Шундай гўзал сифатларга эга бўлган одам билан ҳамсуҳбат бўлиш - ёмон хулқли, кўрс бир олим билан ҳамсуҳбат бўлишдан кўра яхшироқдир.

Донишманд ота-боболаримиз қадимий урф-одатларимизга амал қилиб фарзанд тарбиясида уларнинг

хулқ-атворлари, гап-сўзлари, кишилар олдида ўзларини қандай тутиши, фикрлаш тарзи, кўрслик қилиш, кишилар суҳбатига аралашиш, гап сўрамаганда ҳам маҳмадоналик қилиб, ўзларини ақлли кўрсатмоқчи бўлиш каби ноҳўя ишларга зинҳор-базинҳор йўл қўймаганлар. Айни шу нарсаларга фарзанд тарбиясининг энг муҳим жиҳати деб қараганлар.

Очиғини айтганда аксар ёшларимизнинг муомаласи, маданияти ва маънавияти кўнгилдагидек эмас. Чунки айни шу хонадонларда Шарқ тарбияси, шарқона удумлар деярли унутилган ёки унга эскилик сарқити, деб қаралади.

Инсон кўрки, кадр-қиммати унинг одамийлиги, ширинсуханлиги, нотиқлиги, меҳрибончилиги, бошқаларга ҳурмат ва эҳтиром кўрсата олиш каби фазилатлари билан ўлчанади. Ҳалқимизда “Бугдой нонинг бўлмаса ҳам, бугдой сўзинг бўлсин”, деган гап бор. Ҳа, дарҳақиқат, агар инсоннинг тили ширин бўлса, уни катта-ю кичик ҳурмат қилади, гапига қулоқ солади. Ширин тиллик инсонни бахту саодатга элтади, кишининг

қалбига, дилу-жонига маънавий озуқа беради. Шунинг учун ширинсуханликка ёшлиқданоқ ўрганиш керак. Ширин сўз ҳам, ёмон сўз ҳам бир оғиздан чиқади. Оғизни ширин сўзга мойил қилиш лозим. Сўз - қудратли куч. Ундан ўринли фойдаланиш эзгулик сари, ноўрин фойдаланиш эса ёмонлик сари олиб боради. Кичик бир оиланинг тинч бўлиши ҳам, бутун ер куррасининг тинчлиги ҳам сўзнинг қудратига боғлиқ. Кишилар ноаҳил бўлсалар уйдан ҳам, юртдан ҳам барака кўтарилади. Уруш-жанжал келиб чиқади. Бир донишманддан шогирдлари:

- Нима қилсак тинч ва роҳатда умр кечирамиз? - деб сўрашади.

Донишманд:

- Ҳеч қаерда ҳеч кимга бирорта сўз сўзламанг, сукут этинг, - деб жавоб беради. Шогирдлари:

- Ахир, доим сукут этиб юраверамизми, бу мумкинми? Бошқача йўл кўрсатинг? - дейишади. Донишманд уларга шундай маслаҳат беради:

- Сукут эта олмасангиз, сўзланг, лекин қисқа ва маъноли

сўзланг, оғзингиздан сира ҳам
ножўя сўз чиқмасин. Ёмон сўз
тингловчи кўнглини хира қилади,
бундан сақланинг. Байт:

Яхши сўздан кўрсанг меҳру
вафо,

Номуносиб сўзласанг, еткай
жафо.

Сўз орқали инсон тафаккури,
фикри англашилади, сўзлаш
маданияти орқали одоби, наслу
насаби, ота-онаси ва устозлари
берган таълим-тарбияси намоён
бўлади. Инсон яшаши учун сув
билан ҳаво қандай зарур бўлса,
унинг маънавий камол топишида
ширинсуханлик, нотиқлик
ҳам шунчалик аҳамиятлидир.
Ширинсуханлик, нотиқлик--
инсон қалбининг дуру гавҳари.
Ҳазрати Алишер Навоий,
Абдурахмон Жомий, Абдуқодир

Бедил ана шундай хислатлари
билан халқлар ўртасидаги
низоларни бартараф этиб, уларни
якдил қилганликларига тарих
гувоҳ. Шунинг учун ҳам инсонлар
ёшлиқдан ширинсўзликка,
кам гапириб, кўп ўйлашга
ўрганишлари, бир оғиз сўзнинг
улкан, қудрати буюк эканлигини
тушунишлари лозим. Қадимдан
маълумки, бир оғиз ширин сўз
билан муродга етганлар, аччиқ сўз
билан боши кетганлар бор. Доно
ота-боболаримиз ширинсўзлик,
ўринли сўзловчилар ҳақида
шундай деганлар: “Ўз вақтида
сўзлаб, фурсатни ғанимат билган,
ўринсиз сўздан сақланиб, саломат
юрган кишига Тангри раҳму
шафқат қилади”. Ширинсуханлик,
нотиқлик, яхши сўз инсон ҳис-
туйғуларига майинлик, қалбига

ором бағишлайди, обрў-эътибор, бахт-саодат, ҳузур-ҳаловат ато этади. Шунинг учун ҳам донишмандлар: “Ширин сўз -- жон озиғи”, дейишган. Нотиқлик саънатига эга киши айтар сўзини ўзгалар дили, қалбига озор бермайдиган қилиб, одоб билан ифода этади. Айни вақтда у ўз

одобини, тарбиясини ва хулқини намоён этади.

Тил-инсон тафаккурининг маҳсули. У инсон маданияти, фикрий гўзаллигини, яхши, ибратли, ҳавас қилса арзийдиган фазилатларини юзага чиқарувчи воситадир. Ҳа, сўзда ҳам сўз бор, албатта. Сўзлар борки, кишида қанот пайдо қилиб кўкларга кўтаради. Сўз борки, уни қора ер қилиб, ўз қаърига тортади.

Сўз киши руҳиятига

турлича таъсир этади. Инсон ҳар доим навқирон, бардам бўлиши учун бошқа одамларни ранжитмаслиги, дилини вайрон қилмаслиги ҳамда ўзи ҳам хуштабиат бўлиши лозим. Инсон икки нарса туфайли қарилик нималигини билмайди. Уларнинг бири хушхулқ, иккинчиси эзгу

сўздир. Ер юзида инсондан қоладиган мерос - яхши сўздир. Унинг ўзи оламдан ўтиб кетади, ширин сўзи эса мангу қолади. Гапни етти ўлчаб, бир айтиш керак. Мулоҳаза билан камгаплик ҳам бир фазилатдир. Гапирганда ҳам одоб сақлаб, суҳбат

мазмунини ва суҳбатдошлар табиатига қараб, маъни-мантиқли, фойдали сўзларни топиб, дона-дона гапириш эса эл орасида кишининг обрўсини оширади, азизу мўътабар қилади. Улуғ туркман шоири Махтумқули: "Оз е, оз ухлагин, яна оз сўзла, Кўп сўз охир эл ичида хор айлар", -деб ёзганида ана шуларни назарда тутган.

Нутқ маданиятининг ёшлар тарбиясида ўрни жуда катта. Яхши сўзлаш ҳам буюк санъатдир.

Ҳар нарсанинг чегараси бўлгани каби, киши фаолиятининг барча қирраси, жумладан, нотиқлик санъатининг ҳам одоб ва тарбия доираси бор. Яхши, ширин, одобли сўзлашиш учун қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. Сўзнинг мантиқи, гўзаллиги ва бойлиги инсоннинг жамиятда ўз ўрнини топишида, кишилар ҳурматини қозонишида муҳим аҳамият касб этади. Сермазмун, мулойим кишилар гапи мириқиб тингланади, ҳатто уни қўмсашади ҳам.

2. Ширинсуханлик, гўзал нотиқлик санъатига эга бўлиш ҳам бахтдир - нутқи ширин кишиларнинг дўсти, ёру биродари кўп бўлади. Ширин ва оқил сўз - умр озиғи ва дўстликнинг мустаҳкам калитидир.

3. Ширинсўзлик - нотиқлик киши умрини узайтиради.

4. Сўзлашиш меъёрини ҳам билиш керак. Кўп гапириш одобдан эмас. Сукут сақлаш яхши одоб, сўзни қисқа, аниқ ифодалаш - катта санъатдир. Сўз - гавҳардир. Гавҳар эса оз нарсадир.

Ҳусайн Воиз Кошифий айтади: " Гўзал хулқ-атворга эга бўлган ва суҳбат одобларига

риоя қилган одам ҳамманинг муҳаббатини ўзига жалб этади, қаерга борса, иззат ва ҳурматда бўлади". Тил - қудратли

наrsa, нутқ эса унинг асосини ташкил этади. Бу билан аллома нутқимизни қашшоқликка

олиб келган сабабларини очиб беришга интилади. Бу гаплар анча олдин айтилган бўлса-да, лекин ҳали-ҳануз ўз қадрини йўқотмаган. Дарҳақиқат, ҳозирги кунда нутқ маданиятининг пасайиши, айниқса, ёшлар орасида кенг кўзга ташланади.

Телевизор ёки радио орқали чет эл сўзларнинг кириб келиши оқибатида баъзан уларнинг қайси тилда сўзлашаётганини ҳам тушуниб бўлмайди. Чунки улар нутқида бемалол инглиз, рус, ўзбек тилининг қоришмасини кўриш мумкин, шу билан бирга нутқимизнинг салбий томонга ўзгариши бизнинг асрлар давомида яшаб келаётган ўзбек тилимизнинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлиши мумкин.

Тил - миллат кўзгуси. Тилни асраб-авайлаш ҳар бир кишининг инсонийлик бурчидир. Шукрлар бўлсинки, республикамизда ўз она тилимиз - ўзбек тилига

давлат тили мақоми берилди. Бу ўзлигимизни танишга олиб келди, келгусида ўзбек тилининг янада тараққий этишига йўл очмоқда. Ҳар бир инсон ўз тилини мукаммал ўрганиши, билиши лозим, чунки, тилга эътибор - элга эътибор. Бугун ўзбек тили жаҳон ва БМТ миқёсида ўз мавқени юксалтирмоқда. Лекин нутқнинг ўзгариши тилимизнинг ўзгаришига сабаб бўлади. Нутқ қанчалик ривожланса, тил шунчалик гўзаллашади. Афсуски, ҳозирги даврда айрим ёшларнинг тилга бўлган эътиборсизлиги, улар нутқининг пасайишига олиб келяпти. Инкор этиб бўлмайди, ахборот технологияларининг ривожланиши, радио ва телекоммуникация соҳасида ҳам маълум ютуқлар қўлга киритмоқда ва уларнинг халқ орасидаги аҳамияти катта. Лекин радио ва телевизорда чиқадиган айрим сухандонлар, бошловчилар билим даражаси етарли бўлмаганидан, тили ва нутқига бефарқ бўлганидан, ўзларининг ноўрин сўзлари, қилиқлари орқали миллионлаб одамларга таъсир ўтказмоқда. Донолар айтибдурлар: “Эй, фарзанд... Сўз

тўрт хил бўлади: биринчиси, билишга ва айтишга ҳожати йўқ сўзлар; иккинчиси - билишга ва айтишга зарур бўлган сўзлар; учинчиси - билишга зарури йўқ, аммо, айтса бўладиган сўзлар; тўртинчиси - билса бўладиган, аммо, айтишга ҳожати йўқ сўзлар”.

Аммо, айтиладиган сўз шундай бўладики, дунёнинг яхшилиги шу сўзга боғлиқ. Бундай сўзни айтувчига ҳам, эшитувчига ҳам кўп манфаати бор. Билиш мумкину, гапириш мумкин бўлмаган сўзлар шундай бўладики, бир дўст кишининг айби сенга маълум бўлади. Ақл томондан ўйлаган вақтда уни айтиш беҳаёликдир.

“Эй, фарзанд, ҳамма вақт тўғри сўз гапир. Шошилишдан қочгин. Ҳар бир сўзга қулоқ сол, тезлик қилма. Ўйламасдан сўзлама, ҳар бир сўзни ўйлаб гапир, то айтган сўзингдан пушаймон бўлмагайсан. Совуқ сўз сўзлама. Совуқ сўз бир уруғ, ундан душманлик ҳосил бўлади” - деган эди Кайковус.

Давлатимиз ўз олдига малакали, мутахассисларни етиштиришни мақсад қилиб қўйган экан, биз, энг аввало,

уларнинг тилига, нотиқлик санъатига эътиборни кучайтириш лозим. Ҳар бир инсон ўз нутқига эътибор қаратиши керак. Ўз нутқимизни яхши сўзлар билан бойитмоғимиз зарур.

Хулоса қилиб шуни айтиш лозимки, ҳар бир сўз, ҳар бир иборани киши қалбига сингдирадиган тарзда етказа билиш ҳам санъатдир. Бу хусусият - олижаноб мақсад йўлида - келажак авлодни умуминсоний руҳда тарбиялашга катта ёрдам беради. Нотиқдик маданияти ҳар бир мутахассисни эл орасидаги обрўи, тарбияси ва салоҳиятини оширади.